

творчих пошуків судилася й синові Ольги Драгоманової-Косач – письменнику Юрієві Косачу...

Висновки. Отож, обидві українки, Олена Пчілка (Ольга Драгоманова-Косач) та Олена Галичанка (Олена Кисілевська (Сіменович), хоча були розділені свого часу кордонами, жили й творили в умовах тогочасної бездержавної України, однак були залюбленими у звичаї та традиції рідного краю, в народну орнаментику, вишивку, українську мову, були добрими організаторками й матерями. Вони були доньками нашого народу, визначними жінками свого часу, вміли увібрати у своє єство кращі ментальні риси українського жіноцтва... І мріяли про незалежну Україну! Перегуки їх доль свідчать про єдність нашої Батьківщини і дають цікавий матеріал для узагальнень...

Перелік використаних джерел та літератури

1. Астапцева Х.Ф. Галичанізми у fashion-публіцистиці Львова міжвоєнного періоду: зауваги на захист галицького лексикону (на матеріалі щоденників «Діло» та «Новий час»). *Поліграфія і видавнича справа*. 2019. № 2. С. 126–140.
2. Вакації у Дзядзя. Теофіль Кисілевський. Верховина. Редакція журналу (видавництво) «Гуцульщина». 2017. 168 с.
3. Кисілевська Олена. Листи з-над Чорного моря (до сина). Коломия: видавництво «Жіноча Доля». 1939. 178 с.
4. Марія Гнатюк та Юліана Бойчук. Олена Кисілевська крізь призму розвитку українського жіночого руху в Східній Галичині та світі (до 150-ліття з дня народження). Коломия: Вік. 2019. 112 с.
5. Федунь М.Р. Українські подорожі: західноукраїнська мемуаристика перших десятиріч ХХ століття. Олена Кисілевська «Швайцарія». Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника. 2022. 219 с.: іл., портр.

РОЗДІЛ II

Громадська, політична, наукова та видавнича діяльність Олени Пчілка

УДК 821.161 2–3.09

Валентина Біляцька
(м. Дніпро)

ОЛЕНА ПЧІЛКА І СІЧЕСЛАВЩИНА: «КУЛЬТУРНІ ЗРУШЕННЯ», «НАЦІОНАЛЬНІ ПОЧУТТЯ»

Анотація. У статті розглядається постать Олени Пчілки в контексті перебування її в Катеринославі, акцентовано на проблемно-тематичних параметрах нарису «В гостях у Катеринослава», який було надруковано 1908 року. Оповідь у нарисі подано з домінуванням художньої інформації, а не документальної, з увиразненням роздумів авторки на проблеми національної ідентичності. Наголошено на її діяльності із відомими діячами культури Січеславицини того часу, зокрема з Дмитром Яворницьким, з яким вона листувалася і порушувала нагальні питання.

Ключові слова: *нарис, спогад, Олена Пчілка, Катеринослав, лист.*

Життя та творчість Олени Пчілки, Ольги Петрівни Драгоманової-Косач (1849–1930), – могутній поштовх до відродження національної ідентичності України. Уважається, що не було такої сфери гуманітарної науки і культури, де б вона не проявила себе як високообдарована особистість.

На превеликий жаль, роль самотньої творчої особистості в культурному й літературному житті України незаслужено замовчувалася, визнання її справжніх заслуг затяглося на десятки років, за життя недооцінена, а в радянський час обвішана ярликами. В енциклопедіях того часу «простежується така її характеристика: стояла на «буржуазно-націоналістической позиції (БСЭ), її твори –»позначені впливом ліберально-народницьких і культурницьких ідей» (УРЕС)» [6, с. 1].

Постановка проблеми. Різностороння спадщина Олени Пчілки привертає увагу літературознавців і шанувальників творчості з 60-х років ХХ ст. (переважно статті про літературний доробок письменниці та передмови до видань її художніх творів). Нове осмислення життєдіяльності, художньої, видавничої спадщини, ролі Олени Пчілки в культурно-освітньому русі України почалося з 90-х років, за часів незалежності це роботи Віри Агеєвої, Анатолія Гуляка, Тетяни Данилюк-Терещук, Любові Дрофань, Оксани Забужко, Анни Зайцевої, Ольги Камінчук, Миколи Легкого, Ольги Мікули та інших.

З 90-х років ХХ ст. досліджується й тема «Олена Пчілка і Катеринославщина», правильно буде визначити: «Родина Драгоманових-Косачів і Катеринославщина». В основному це праці письменника, краєзнавця Миколи Чабана «Вічний хрест на грудях землі. Художньо-документальні нариси» (1993), «Сучасники про Яворницького» (1995), «Великі в Катеринославі-Дніпропетровську» (Олена Пчілка та Леся Українка) (2001), «Діячі Січеславської «Просвіти» (1905–1921) (О.П. Косач-Кривинюк. М.В. Кривинюк) Біобібліографічний словник» (2002), «Просвіт'янка Ольга Косач-Кривинюк – земський лікар на Катеринославщині (до 140-річчя від дня народження)» (2018) та наукового співробітника музею Наталії Василенко «Життя і творчість родини Драгоманових-Косачів на Катеринославщині» (2005), «Катеринослав у житті і творчості родини Драгоманових-Косачів» (2006), «Українська дитяча книжка в Катеринославі.

Ольга Косач-Кривинюк. Переклади з чеської» (2009), «До 130-річчя з дня першого перебування на Придніпров'ї Олени Пчілки, Лесі Українки, Олесі Зірки» (2021) та інші.

Олена Пчілка неодноразово була гостею Катеринослава, її приїзди обумовлені не лише сімейними обставинами: донька Ольга Петрівна Косач-Кривинюк, лікар за фахом, перекладачка, етнограф протягом 1910–1921 рр. мешкала зі своєю родиною в Лоцманській Кам'янці, передмісті Катеринослава. *«Ці видатні українські жінки сприяли розвиткові національної культури, просвітницького руху, громадської активності мешканців Катеринослава»* [10, с. 186]. Кожний приїзд Олени Пчілки для міста був пов'язаний із певними «культурними зрушеннями». Про перебування на Катеринославщині, про відвідання визначних культурно-історичних місць йдеться не лише у спогадах сучасників, періодиці того часу, а й нарисі Олени Пчілки «В гостях у Катеринослава». Нарис друкувався в трьох номерах «Рідного краю» (№ 29, 31, 32) 1908 року, а в 1995 році М. Чабан у книжці «Сучасники про Яворницького» надрукував частину нарису, у якій згадувався «козацький батько». Уперше з Дмитром Яворницьким Олена Пчілка познайомилася, коли приїхала в серпні 1905 року, як гостя XIII Археологічного з'їзду, який вчетверте проводився археологічним товариством в Україні.

Мета дослідження – розкрити «культурні зрушення» Олени Пчілки під час перебування її в Катеринославі, акцентувати на проблемно-тематичних аспектах нарису «В гостях у Катеринослава», листуванні з Дмитром Яворницьким.

Текст статті. Розглядаючи нарис «В гостях у Катеринослава» Олени Пчілки, правомірно акцентуємо на домінуванні не документальної, а художньої інформації, у якій віддзеркалено ідеї і погляди авторки, її культурний рівень. Нарис – це «художньо-публіцистична міметична нарація на документальній основі з поглибленою емпіричною достовірністю, в якій зображені справжні факти, події, конкретні люди» [4, с. 96]. Так, більша

частина оповіді в нарисі присвячена висвітленню проведення XIII Археологічного з'їзду, відповідно, згадуються учасники та гості зібрання: Микола Дмитрієв (отримала від нього лист про з'їзд), харківський професор Д. Міллер, Д. Яворницький, М. Комаров, Д. Донцов, Д. Синявський, графиня Уварова.

Цей нарис є унікальним документом доби. Через сприйняття авторки ми спостерігаємо, як відбувався з'їзд, як зверхньо поводитися головуюча з'їзду княгиня Уварова, ігноруючи поданий до Ради наукового з'їзду протест проти заборони участі українських учених із Галичини і виступів українською мовою. Навіть після того, як до графині пішло «скільки душ» на чолі з харківським професором Д. Міллером, просячи, щоб протест було вписано до протоколу засідання, то графиня сказала, що нікого з «чужостранців» на з'їзд не запрошено. На зауваження Міллера, що галицькі українці зовсім не «чужі» для Катеринослава, то графиня «свідповіла», що галичане «хуже иностранцев» і вона не хоче, щоб на з'їзді читались доклади українські, не хоче, щоб до з'їзду мішали «політику». *«Графиня мала іменно «надменний» вигляд. Колись я бачила її на київському з'їзді, як ще головою був граф Уваров, її чоловік, то вона тоді поводитись мовби по-іншому. Тепер же графиня і «обривала», «кого слід», і навіть держалася мовби стомкіш. Що ж до інших, хто до неї вдавався, чи говорив щось про неї, то, сказати правду, аж досадно було дивитись на них: поважні, відомі професори й інші знакомиті мужі поводитись іменно «подобострастно». Вони якось особливо вигинали спину, вживали «словообращенія» найвищого стилю: «Наша високоуважаемая», «наша досточтимейшая» і т. ін.»* [8, с. 4]. Олена Пчілка передає свій емоційно-психологічний стан на з'їзді, і в такий спосіб надає читачеві змогу відчувати умови, у яких відбувалася подія.

У нарисі «В гостях у Катеринослава» оповідь тяжіє до тревелогу. Олена Пчілка в тексті подає художні пейзажі, картографічні описи, які її супроводжували з Полтавщини до схилів

Дніпра-Славутича. У кожному краєвиді, як зазначає авторка, своя велика краса, що вабить погляд мандрівця: *«Широкими округлими хвилями розлігся придніпрянський степ і щось могутче почуввається в тих перелогах. Разом з Дніпром, з білими косами, разом з застиглими островами все те становить величну і своєрідну картину. Боже! Які бувають чудові заходи сонця посеред тієї панорами! Який переграй різнобарвного світла – на Дніпровім лоні, на зелених берегових шатах! Ніколи не забуду одного заходу сонця на Дніпрі, що довелось мені бачити, – теж пливучи по Дніпру в тих же місцях. Дніпро був тихий, тихий, лагідний; злотисті й рожеві відблиски широко розходились по йому; умлівав у сизому повітрі хвилюючий степ, а білі й фіялкові хмарки, пронизувані промінням червоного сонця, грали, замикаючи краєвид, такими колірами, що не списати, не змалювати їх! І все теє вкупі єдналися барвами, творило розмаїтно-широку. Вільно розгорнену і разом таку зграйну симфонію чудових тонів, що очі вбирала вона! Бачила я після того захід сонця на Альпах, на Середземному морі, та того заходу, того барвистого свята посеред Дніпрової околиці – не забуду ніколи!»* [8, с. 2].

Нарис «В гостях у Катеринослава» – це особисті враження Олени Пчілки від пережитого й побаченого, це роздуми національно свідомої патріотки, знавця історії поневолення українського народу й руйнування Січі, недаремно багато слів авторка бере в лапки, передаючи в такий спосіб зневажливе ставлення до всього «царственного». Олена Пчілка дала оцінку задумам Потьомкіна й Катерини на «сьому Дніпровому надгір'ї» перенести «другу» столицю. *«А мрія манила цікавою вигадкою... Чому не було можливо, що «Друга» перенесла столицю на Дніпрові береги? Адже «Перший» переніс її з місця більше насиченого, з тієї «первопрестольної» Москви, на далекі Невські береги, зоставивши Москву «порфіроносною» вдовою. Хіба не були ті береги Невські в свою пору пустинною, холодною, болотяною, – тільки й того, що «свіжою», далекою від московської боярської «крамоли»?... А тут*

уже «Катеринослав» мав бути на ясному, теплому півдні, в сусідстві з чарівною, уже подоланою «Тавридою».

Грицько Нечоса ласкаво посміхувався, та міркував разом з Другою, як би зручніше зруйнувати дощенту «осине гніздо», вільнолюбних завзятців. І виміркували... До місяця, вибраного для Катеринослава, не доходив ні гомін від порогів, ні гуки запорозької Ради, а швидко було виміркувано спосіб, що Рада тая й гомоніти перестала... Запорожжя було приборкано. Січ взято в полон. – В Катеринославі гадалося сидіти безпечно...

Та не сужено було стояти царственній твердині в головах зруйнованого Запорожжя. Про Катеринославі – нагадує лише дворець-пустка, та супроти його пам'ятник Катеринин. Пам'ятник тяжкий, негарний. Стоїть незграбно жіноча постать, з каменю – якогось-то жаб'ячого, зеленого кольору. Прикро дивитись на його!» [8, с. 3–4].

Олена Пчілка вносить у текст емоційно-оцінні смисли, демонструє ідентичність часу, етносу й культури. Вона не була зацікавленою засіданнями археологічного з'їзду, на яких, слухаючи «доклада», доводилося міркувати, що питання «нашої археології не рішення з певністю ніяк...», два ранки ходила розглянути катеринославський етнографічний музей (імені Поля). Музей її вразив кількістю експонатів: *«стільки в йому всього єсть: одежі, вишиванок, зброї, церковних знадобів. старих книжок та рукописів і т.і. Єсть і цілий чумацький віз, з усіма причандалами, є при йому й постать чумакова, добре зроблена. Сього не можна сказати про інші постаті в музею. – різні «типи» (натуральної великості)» [8, с. 5]. Саме в музеї Олена Пчілка побачила Дмитра Яворницького, «добродія, що якомсь особливо ретельно порався в музею і при тім так охоче й уміло давав пояснення скільком людям» [8, с. 5]. Його характеристику в нарисі авторка подає за «справою», якій він відданий, за деталями його діяльності, а не за портретними описами.*

Героїню нарису, Олену Пчілку, цікавили культурно-освітні події в місті. Вона відвідала відкрите «Комерческе училище»

побудоване в «українському стилі». Про себе відмітила, що стилю українського там і немає, але є де навчатися. Вона подарувала свій збірник «Українських народних узорів» з коханої Звягельщини, щоб «пан мистець» приладнював до своїх мистецьких вимог і будівничих умов. *«Будівничий дуже дякував, взяв збірник і казав, що тепер він має якийсь ґрунт для своєї роботи, і що буде міркувати, як краще ужити узори мого збірника для оздоблення будинку»* [8, с. 7].

Олена Пчілка добре знала українські народні звичаї, обряди, записувала український фольклор, студіювала його [5], тому «напросилася» на зустріч із кобзарями, які зупинилися в комерційному училищі. Варто наголосити, наскільки фахово вона коментує гру бандуристів: *«Се були заступники трьох різних станів кобзарства. Полтавець Кравченко – се тип ще старосвіцького кобзаря, останок давньої давнини; він співав нам старечим голосом, старосвіцькі думи й пісні. Чернігівський Пархоменко, середнього віку – се вже кобзар новий, «концертний», що звук уже з'являється на «помості» (він і тепер був одягнений трохи по-театральному); сей знає слова дум – уже з книжки, мелодії їх не тямить, співає на голос який-небудь, хоч би й танечний... Сей проспівав нам «Морозенка». 3-й кобзар, Катеринославець, – був зовсім молодий хлопець, літ 18-ти. Сей старих пісень не знав ніяк. Він проспівав нам «Зійшов місяць, зійшов ясний» (вірш Ол. Кониського на смерть Шевченка). Коли я спитала, що се за пісня, то кобзарик сказав, що її склав Лисенко... Бог його знає, звідкіль він тее взяв!*

Безперечно, краще за всіх була кобза Кравченкова, з її піснями: *се був відгомін чогось такого суцільного й прекрасного, що жаль обгортав, почувавши його умирання, і хотілось вірити, що така чудова річ, як кобзарство, не може померти, що воно повинно відродитись, – тільки краще, потужніше, ніж у тих двох молодчих наслідників старого кобзарства, що перед нами сиділи...»* [8, с. 7–8].

Оповідь у нарисі, як і належить жанру, подано з наявністю часової дистанції. Наприклад, про свого приятеля Олена Пчілка пише: *«Давно, літ з 15, не бачились ми з д. Донцовим; думала я, може, й одицурався вже він давніх київських приятелів, через те й не шукала його в Катеринославі; аж ні: сам таки підійшов на засідання з'їзду і до себе покликав, і вітав нас дуже щиро»* [8, с. 6]. Ретроспективно подає авторка й опис першого приїзду в Катеринославі у 1891 році, коли вона була проїздом до Євпаторії з доньками Ольгою та Лесею. Олена Пчілка з доньками поїхали в козацьке село Старий Кодак поблизу першого з дев'яти Дніпрових порогів та залишків однойменної польської фортеці: *«...підійшли ближче, стояли й дивились на місце давньої козацької твердині та на Кодацький поріг, що крутив і шумував хвили вперек усієї річки, – встала грізна година: гриміла грома, замиготіли блискавки, заходили клубки синіх та сивих хмар. Вся картина була така велична й гарна, що здавалась якоюсь дивною декорацією, утвореною рукою невидимого чарівника! Більше я не бачила порогів; але та Кодацька картина загодила мене повік»* [8, с. 8]. Такі факти, підкріплені точними географічними описами, «сприяють створенню в читача ефекту безпосередньої присутності на місці події» [3, с. 10].

Дніпрові пороги «загодили» Олену Пчілку на все життя, у листі до Д. Яворницького від 23.10.1909 року вона повідомляла: *«У всякому разі на цілу сторінку «Рідного краю» зроблю 2 знімки той Ненаситець, що бушує, і ту скелю, де Ви з Тариновським сидите»* [2, с. 236].

Олена Пчілка довгий час підтримувала зв'язки в Катеринославі з Дмитром Яворницьким та іншими діячами культури того часу, особливо діячами «катеринославського товариства «Просвіта», котре сприяло пробудженню національної самосвідомості серед народу, пропагувало кращі зразки світової літератури та української культури, відстоювало рідну мову, виборювало право на існування національної школи» [1]. Наталя

Василенко у статті «„Золотий рій“ Олени Пчілки на Придніпров’ї» подає інформацію про те, що у вересні 1911 року катеринославський часопис «Дніпрові хвилі» сповіщав у замітці «3 українського життя. О.П. Косачева (Олена Пчілка) в Катеринославі», що в місті побувала відома українська письменниця, редакторка «Рідного краю» Олена Пчілка.

Разом з Дмитром Яворницьким Олена Пчілка брала участь в організації філії «Просвіти» в приміському селі Мануйлівка. Часопис «Дніпрові хвилі» на початку 1911 року надрукував текст листа, яким вона привітала відкриття будинку товариства 5 грудня 1910 року, надіславши книжки, видання «Рідного краю» і 50 карбованців грошей: *«Відчуваю, скільки праці, клопотів, силкування й душевного болю прийняли Ви, поки довели своє діло до кінця, – хоч і тепер ще маєте значну вагу на своїх плечах. Честь і слава велика Вам! Дай же Боже, щоб кубельце національної освіти, звите Вами в Запорізькій краї, зміцнилося й красувало на добрий зразок і приклад всім іншим українцям!»* На сторінках «Рідного краю» протягом 1905–1916 рр. Олена Пчілка друкувала прозові та поетичні твори катеринославських письменників, у яких вбачала майбутнє національної літератури: А. Кащенко, Т. Сулими, П. Гаєнка, Т. Митруса, Ю. Михайліва, Т. Татарина, Л. Сохачевської [1].

Дбаючи про духовний розвиток молоді, розвиток освіти рідною мовою, Олена Пчілка велику увагу приділяла читанню книг, у яких правдиво відтворено дійсність, що доносить істину про Україну. *«Письменниця не визнавала таких дитячих книжок, котрі орієнтували тільки на пасивне сприйняття дійсності»* [7, с. 87]. Найкращим подарунком дітям Олена Пчілка вважала цікаву та корисну книжку, тому часто дарувала своїм дітям і дітям своїх друзів. У Катеринославі до участі у видавничій діяльності І. Труба залучав багатьох педагогів, письменників, художників, громадських діячів міста, які часто збиралися у його будинку. Гостями були й Олена Пчілка, її донька й зять Ольга і Михайло Кривинюки. *«Саме тут обговорювалися й*

вирішувалися плани видавництва перших шкільних підручників українською мовою і творів для дітей, які з 1917 р. почали видаватися в Катеринославі» [1]. У Катеринославі було надруковано дві книжечки для дітей Олени Пчілки: «Зелений гай. Віршики й казки з малюнками для дітей. Зложила Олена Пчілка» (1917), «Байки Олени Пчілки. Для сім'ї і школи» (1918).

Про «літературні» справи йдеться і в листуванні з Д. Яворницьким. На сьогодні маємо одинадцять листів Олени Пчілки до академіка, це переважно рекомендації та поради щодо друку творів у «Рідному краї» та «Молодій Україні». У листах згадується і про дочку Ольгу Косач-Кривинюк (Олену Зірку). Її переслідувала поліція, тривалий час вона була безробітною і лише завдяки «протекції» Д. Яворницького змогла працювати за фахом (лікарем). Проте перевага в листуванні надається «загальній» справі. У листі від 23.10.1909 року Олена Пчілка пише: «З оповідання «Драний хутір» відбитки для Вас пришлю. У всякім же разі «Драний хутір» не залежить. Коректуру пошлю Вам так, як Ви бажаєте... Поправку Вам у віршах зроблю; але, по-моєму, слід би ще в трьох місцях справити, бо не виходить міра вірша...

Оповідання (розуміється «Драний хутір») мені дуже сподобалось, але я не хочу хвалити, щоб Ви чого лихого про мене не подумали: що я хочу піддобритись. Хороша річ – та й годі» [2, с. 236–237].

У листі від 02.11.1909 Олена Пчілка зазначає: «Переходжу до справ літературних. Ваш патрет той знаю і він мені зовсім не подобається: очі опущені, убрання – німецьке, патрет давній. Се – Еварницький, а я хотіла б дати портрета Яворницького, що сидить на Дніпровій скелі... не пошкодуйте карбованця – зніміть патрета в убранні українським. Побачите, що за хорошиий козацький патрет буде! Такого я залюбки надрукую в «Ріднім краю» при Вашому оповіданні, або іншому творові» [2, с. 238].

Із захопленням у листах писала Олена Пчілка і про катеринославський музей, що є гордістю й духовним центром України,

«дає тепло і світло українське». Навіть у листах адресу вказувала: «В Музей. Вельмишановному п. Дмитрові Еварницькому». Коли була в Катеринославі, при першій нагоді відвідувала музей. У травні 1915 року письменниця подарувала історичному музею збірку поезій Лесі Українки «На крилах пісень» (1904) із власноручним підписом: «*Прекрасному історичному музеєві в Катеринославі. Пам'ятка від Олени Пчілки. с. Кам'янка. 1915 р.*» [1].

Висновки. Отже, перебування Олени Пчілки в Катеринославі було надзвичайно плідним, пов'язане зі служінням українському народу, розвитком національних духовних сил. Яскравим підтвердженням є роздуми свідомої патріотки в нарисі «В гостях у Катеринослава», видавнича діяльність, листування з Дмитром Яворницьким, зв'язки з діячами катеринославського товариства «Просвіта». У змалюванні мешканців Катеринослава домінує натуралістична образність із яскраво вираженою позитивною (Д.Яворницький) та негативною (Потьомкін, княгиня Уварова) експресією. У нарисі «В гостях у Катеринослава» авторка намагається передати болісне усвідомлення нікчемності людини перед глобальними цивілізаційними зрушеннями, плачучи віру в духовну еволюцію особистості, збереження загальнолюдських чеснот, непідвладних тотальній руйнації.

Перелік використаних джерел та літератури

1. Василенко Н. «Золотий рій» Олени Пчілки на Придніпров'ї. URL: https://www.dnipro.lib.dp.ua/poetka_pismennicya_Pchilka
2. Епістолярна спадщина академіка Д.І. Яворницького. Вип. 2. Листи діячів культури до Д.І. Яворницького / укл. С.В. Абросимова, Н.Є. Василенко А.І Перкова. Дніпропетровськ, 1999. 460 с.
3. Ковальова Т.В. Розвиток жанру подорожнього нарису в українській журнальній періодиці 20–30-х рр. ХХ ст.: автореф. канд. філол. наук. Дніпропетровськ, 2014. 22 с.

4. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. Т. 2 / авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007. 624 с.
5. Мікула О.Творчість Олени Пчілки і фольклор. Ужгород: Гражда, 2011. 312 с.
6. Новаківська Л.В. Просвітницька діяльність і педагогічні погляди Олени Пчілки: автореф. канд. пед. наук. Київ, 1999. 17 с.
7. Офіцерова А.П. Олена Пчілка за національний скарб українського народу. Вісник Маріупольського університету. Серія: Філологія, 2013, вип. 8. С. 85–91.
8. Пчілка Олена. В гостях у Катеринослава. URL: https://gorod.dp.ua/history/doc/v_gostjah_u_katerynoslava.pdf
9. Пчілка Олена. В гостях у Катеринослава. Сучасники про Д.І. Яворницького / упор. М. Чабан. Київ: МВП «Яролавів Вал», 1999. С. 345–48.
10. Чабан М.П., Шевцова З.І., Гапонов В.В. Просвітянка Ольга Косач-Кривинюк – земський лікар на Катеринославщині (до 140-річчя від дня народження). Історія медицини. Гастроентерологія. 2018. Вип. 52. № 3. С. 186–194.